

ЗА ОБХВАТА И ДЪЛБОЧИНАТА В СЛОЖНОТО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ – ПАРАЛЕЛНИ НАБЛЮДЕНИЯ

Красилина Колева-Костова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ON THE SCOPE AND DEPTH IN THE COMPLEX COMPOUND SENTENCE – PARALLEL OBSERVATIONS

Krasilina Koleva-Kostova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The article examines the results of parallel observations on the scope and depth of complex compound sentences from classical Bulgarian texts. The analyses are obtained with the help of syntactic sketches and structural models, which are described in detail. The text also includes the topic of structural models of old Bulgarian texts. Summary data on the complex compound sentences by the Bulgarian authors Emilian Stanev and Yordan Yovkov are also presented.

Keywords: scope and depth, complex compound sentence, structurography

1. Въведение

Целта на нашето изследване е да бъдат показани резултати от анализите на българското сложно смесено изречение, постигнати чрез техниките на структурографията – термин, въведен от П. Бъркалова в статията „Изреченската структурография – преоборудване на синтаксиса и пресечна точка с други науки“ (Бъркалова/Barkalova 2018). Там за първи път се формулират целите на тази подобласт на науката за изречението. Дадено е ясно обяснение как възниква структурографската аналитична процедура – чрез нея се проектират конституентните правила като графични изображения на фразовия и на изреченския строеж. Синтактиците, работещи в това поле, са съгласни, че това е нова област на знанието (Бъркалова/Barkalova 2018).

Предмет на структурографията е „образното заснемане“ на изреченската структура и дизайн, както и измерването на качествени и количествени параметри в „архитектурния“ план на синтактичното равнище (Бъркалова/Barkalova 2019: 155). Качествената страна се проявява чрез съдържанието на „вгнездените“ и изразени чрез структурата „порции“ от даден езиков изказ в процеса на речевата дейност.

Количествената страна включва параметрите *обхват* и *дълбочина* на структурата (Бъркалова/Barkalova 2019: 155).

Важно е да знаем, че структурографията се опира на материал, изведен по емпиричен път. Без създаване на структурографски модели и първични скици не биха били възможни проучвания от типа на паралелни сравнения, статистически анализи, извеждане на данни за дълбочината и обхвата на сложните изречения. (Статистически модели и данни за количествени характеристики на българското сложно изречение са публикувани в: Бъркалова и др./Barkalova et al. 2017 и Нончева и др./Noncheva et al. 2017).

Изреченската структурография може да бъде ключ към индивидуалния синтактичен репертоар на класическите български автори, към езика на старобългарските и среднобългарските духовници и просветители, както и към „индивидуалната граматика“ на журналисти, известни личности, а и изобщо на всеки творещ индивид.

Резултатите от настоящото проучване на сложните смесени изречения са от извадки от класически български произведения. В полето на нашата работа влизат и сравнявания на корпуси от сложни смесени изречения по параметрите *обхват* и *дълбочина*.

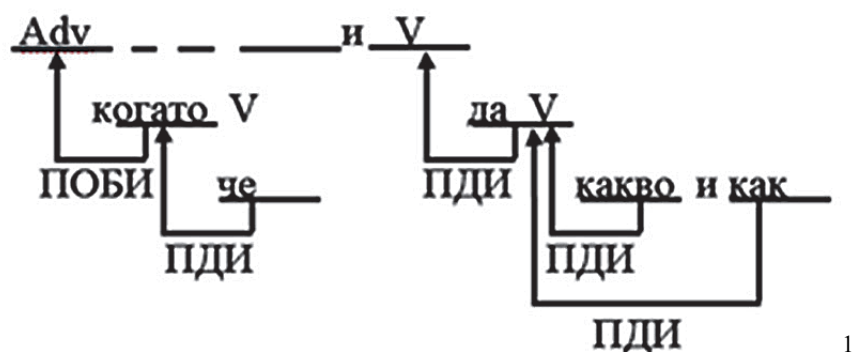
2. Първични скици – техниката на анализа

Според П. Бъркалова аналитичната процедура на структурографията се осъществява в две фази. На първата фаза се представят първичните скици на изреченията. Чрез тях е възможно цялото наблюдение в един „традиционен, школки“ аспект. Възможните комбинации в сложните смесени изречения предварително могат да бъдат изчислени с помощта на алгоритъм, който най-просто представя йерархичния строеж заедно с действието на координативния и субординативния принцип на организация на синтактичното равнище (Бъркалова/Barkalova 2011: 152).

Фиг. 1 представя първична скица на изречение, ексцерпирано от романа „Чифликът край границата“ от Йордан Йовков. От нея без затруднения можем да изведем следната информация – сложното смесено изречение се състои от седем прости. От тях две са главни, а пет са подчинени. Виждаме общо шест връзки – две координативни и четири субординативни. При извеждане на резултатите използваме тези скици. А що се отнася до функциите на подчинените изречения – виждаме, че те са комбинаторно изчислими във всеки един момент. Този подход е защитен от П. Бъркалова в излязлата през 2020 г. монография „Българският синтаксис. Конфигурационен анализ на изречението“,

наречен *конфигурационен синтактичен анализ*. Чрез него лесно определяме каква е функцията на простите изречения по тяхното място в изреченската структура. До момента разполагаме с корпус от петстотин такива анализирани изречения – двеста от романа „Антихрист“ на Емилиян Станев, сто от романа „Чифликът край границата“ на Йордан Йовков и двеста от романа „Ноев ковчег“ на Йордан Радичков.

А сега, когато вижда, че той я обича, тя се преструва на добродетелна годеница и не иска да си спомни какво му е говорила и как се е държала с него до вчера.

Фигура 1. Първична скица на сложно смесено изречение²

3. Граници на разгръщане на структурографските модели

Структурографските модели на сложните смесени изречения заслужават специално внимание, защото те разкриват специфичния йерархичен строеж на изреченията. А ако се вгледаме по-подробно в тях, ще видим хармонична подредба на думи във фрази, на фрази в изречения и на прости изречения в сложни изречения. „Развъзлянето“ на синтактичните единици наподобява корона на дърво, затова е прието лингвистите да наричат структурографските изображения „синтактични дървета“.

¹ **Йовков/Јовков 2020:** Йовков, Й. *Чифликът край границата*. София: Нике, 2020, с. 68. [Јовков, Y. *Chiflikat kray granitsata*. Sofia: Nike, 2020.]

² Тук ПОБИ е абривиатура за подчинено обстоятелствено изречение, а ПДИ – за подчинено допълнително изречение.

На Фиг. 2 е представен структурографски модел на сложно смесено изречение, ексцерпирано от романа „Антитихрист“ на Емилиян Станев. То съдържа дванадесет прости предикации и е с най-голям обхват от извадката ни от този автор. От горе надолу се разполагат изречения, „разроени“ на по-прости съставящи изречения, а в обратна посока – това са думи, вдвоени в словосъчетания, групирани във фрази и изречения. Чрез него доказваме тезата, че разрояването на изреченията е рекурсивно. За рекурсията говори И. Кръпова в предговора на преводната книга от Н. Чомски „Студии за езика и философия на ума“. Познавайки се на текста, тя споменава, че процесът на безкрайно генериране на езиковите изрази според Чомски е възможен само благодарение на един механизъм – рекурсията, – който според него държи ключа към диалектиката между крайно и безкрайно. Тя казва още, че Н. Чомски заема от математиката това понятие и го превръща в централно за теорията си, характеризирайки чрез него способността на естествения език да се самопоражда (Кръпова/Кгарова 2012: 32). А според П. Бъркалова една холистична „чомскианска“ представа стои в началото на всяко генеративистко изследване, а именно, че езикът е безкрайно множество от изречения, получени от краен брой единици по краен брой правила (Бъркалова/Barkalova 2009: 57). Дефиницията, която тя дава, е следната: „рекурсия (възвръщане), рекурсивно правило – категорията вляво от стрелката се появява вдясно от нея: $NP \rightarrow A NP$ “. Тази рекурсия е определена като лява, а като модел за дясна рекурсия са дадени примери с разрояващи се предложни групи и със „заиклящи“ подчинени определителни изречения с относителни к-думи (Бъркалова/Barkalova 2009: 58).

Структурографските модели, които получаваме, са основание да търсим ново название за сложните смесени изречения. Схващането, че сложното смесено изречение се състои от съчетание и на координативни, и на субординативни връзки, се корени още в началото на ХХ век. Един от първите наши езиковеди, който изяснява същността на сложното смесено изречение, е А. Теодоров-Балан, според когото „сложно изречение, дето има членове взаимно споредни и други от тях подредни е смесен състав“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1900: 42). Според Р. Русинов при такава формулировка на сложното смесено изречение подчинителните и съчинителните отношения се поставят на една плоскост (линейно разглеждане на структурите) (Русинов/Rusinov 1967). Той внася и т.нар. структурен подход за разглеждане на сложните смесени изречения, при който структурните части в сложното смесено изречение са в рангова субординация – в едни случаи от най-висок ранг са съчинителните отношения, а в други – подчинителните (Русинов/Rusinov 1967). Съществуват още много дефиниции и изказвания за

смесените предикации; наред с тези твърдения, но целта на статията не е да ги изброяваме, а по-скоро да напомним, че през годините, въпреки различните интерпретации, се стига до добре утвърдената дефиниция, че „Сложно изречение, в което за връзка между отделните прости са употребени и съчинителни, и подчинителни синтактични средства, се нарича сложно смесено изречение“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 429). Чрез създадените структурографски модели очертаваме архитектурни композиции, които доказват, че сложните смесени изречения са толкова многопластови, разнолики и мисловно компактни, че се нуждаят от по-подробно описание, а дори и от ново назоваване. В тях се очертават повторемост и сложност, характерни за изоставения в най-новата ни традиция термин „период“.

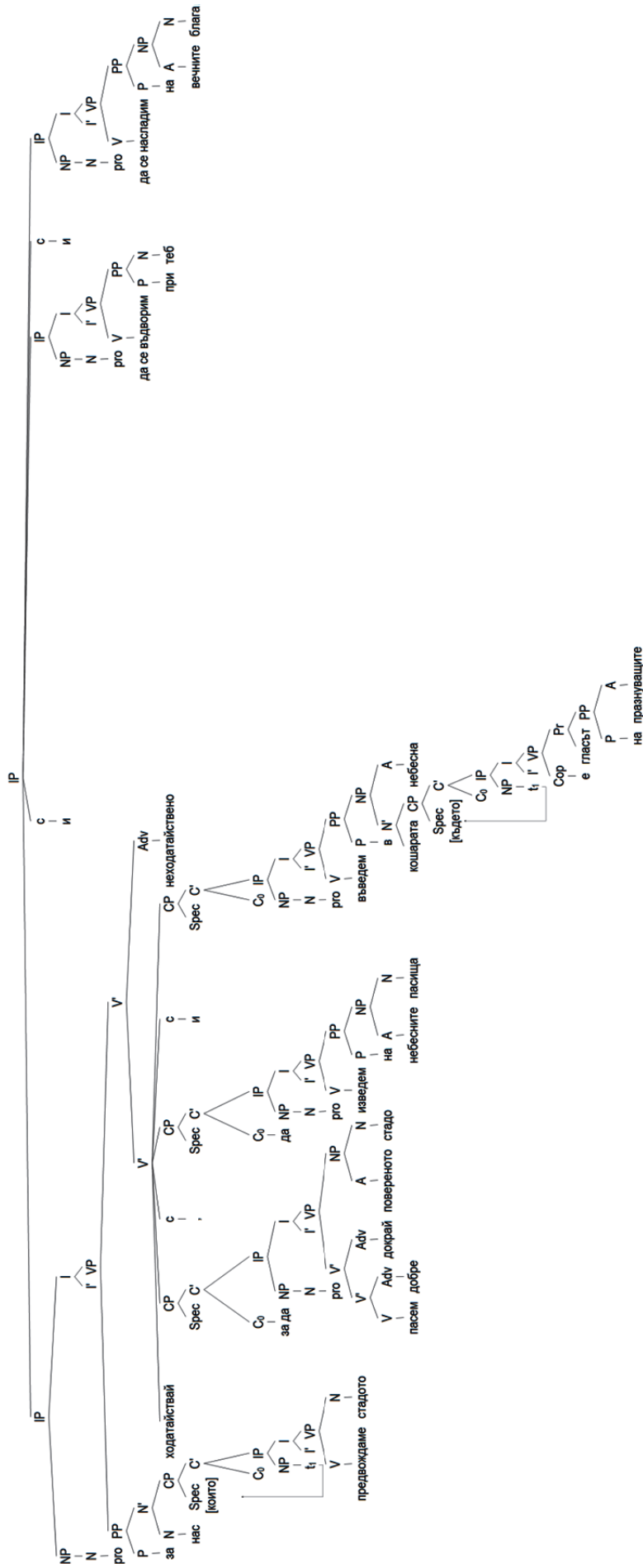
4. Опит със старобългарски текстове

Благодарение на Е. Дикова, автор на монографията „Фразата в житията и похвалните слова на св. патриарх Евтимий Търновски“, която ни предостави изречения от Евтимий Търновски, успяхме да създадем техни пробни структурографски модели, с което доказахме тезата, че този подход е възможен и при изречения и фрази (в чист вид „плетение словес“), които са непроективни (вж. Фиг. 3¹). Синтактичните дървета свидетелстват за това, което твърди И. Добрев, а именно, че „Високообразованият, обиграният книжовник обаче владее еднакво добре и късото, и дългото изречение, може да ги разграничава и ги запазва, когато приписва. Неговият текст е хипотактичен и се характеризира с подчинителни връзки и вътре във фразата, което я удължава“ (цит по Дикова/Dikova 2011: 108).

¹ Тук могат да се видят оригиналът и преводът на изречението от посочения структурографски модел:

и насъ же иже стадоу началствоуѣщихъ,
ходатаиствоуи неходатаистъвнѣ.
ако да доврѣ върженное оупасше стадо,
изведеи на пажити небесныѣ.
и въ оградѣ въведеи на небснѣ,
идеже глас празноуѣщихъ.
и тебѣ съвъдворим сѧ и вѣчныхъ насладим сѧ благъ.
(Зогр. f. 82v, Кал. с. 77)

Превод: *А пък за нас, които предвождаме стадото, ходатайстввай неходатайствено, за да пасем добре докрай повереното стадо, да го изведем на небесните пажити и въведем в кошарата небесна, където [е] гласът на празнуващите и при теб да се въдворим, и да се насладим на вечните блага.*

Фигура 3. Структурографски модел на изречение от патриарх Евтимий Търновски

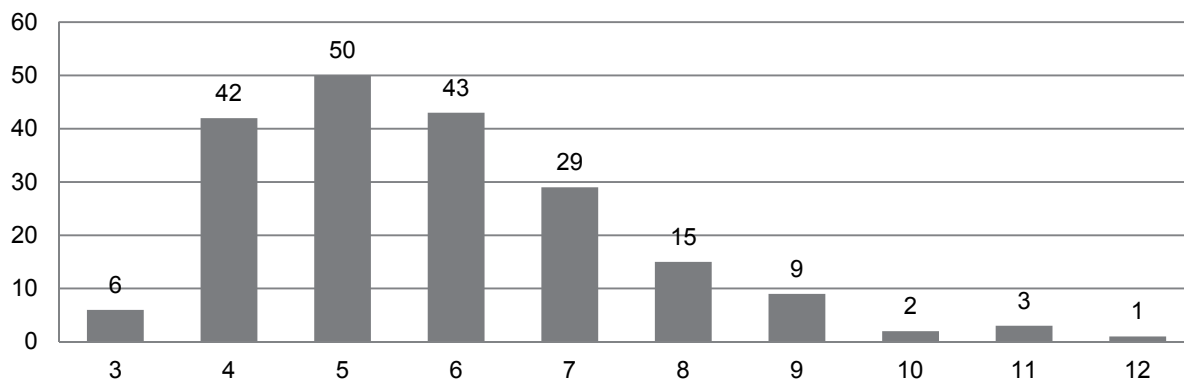
Структурографските модели показват голям обхват и дълбока структура, както впрочем се оказа и за двамата автори – Йордан Йовков и Емилиян Станев, които са в полето на нашите изследователски задачи. Според Невяна Дончева-Панайотова „Произведенията на Евтимий Търновски и учениците му се отличават с изискан, литературно обработен език, с натруфен, витиеват стил, с тържествено приповдигнат, панегиричен тон. В своята сумарност тези езикови и стилни особености дават облика на стила „плетение словес“, който се налага като неотменима характеристика на Търновската книжовна школа“ (Дончева-Панайотова/Doncheva-Panayotova 1999: 23). Структурографските модели на съвременните автори и тези на Евтимий Търновски си приличат, що се отнася до базовата алгоритмика в изграждането на фразата, от една страна, и в обхвата и дълбочината – от друга.

5. Обхват и дълбочина на простите изречения в класически български произведения

За обхвата и дълбочината на простите изречения в състава на сложните смесени не са правени проучвания и не са публикувани данни, с изключение на статията „Грамматическият формализъм и статистическият анализ в помощ на синтактичната теория и на синтактичната практика“ от Бъркалова, Нончева, Колева. Според авторите „Всяка изреченска структура може да бъде представена чрез граф тип синтактично дърво със съответен обхват и дълбочина“ (Бъркалова, Нончева, Колева/Barkalova, Noncheva, Koleva 2017: 89). На базата на емпирична извадка от двеста изречения от романа „Антихрист“ на Емилиян Станев са изведени първични скици на двеста сложни смесени изречения. В състава на корпуса от тези изречения се включват 1163 прости¹. В рамките на изречението най-широкият обхват е дванадесет, т.е. налице е сложно смесено изречение, което се състои от дванадесет прости. Очакванията ни за най-малко предикативни ядра в рамките на смесеното изречение беше три прости и те се оправдаха. Учудващ е фактът обаче, че са твърде малко – само шест смесени изречения съдържат по три предикации. Най-честотни са смесените изречения, които съдържат по пет прости. В конкурентно отношение са тези с по четири и шест. За да илюстрираме наблюдаваните данни, прилагаме диаграма с обобщените резултати.

¹ Първичните скици са приложение към дипломна работа на тема „Наблюдения върху синтаксиса на сложното смесено изречение в романа „Антихрист“ на Емилиян Станев“ от Колева/Koleva 2016.

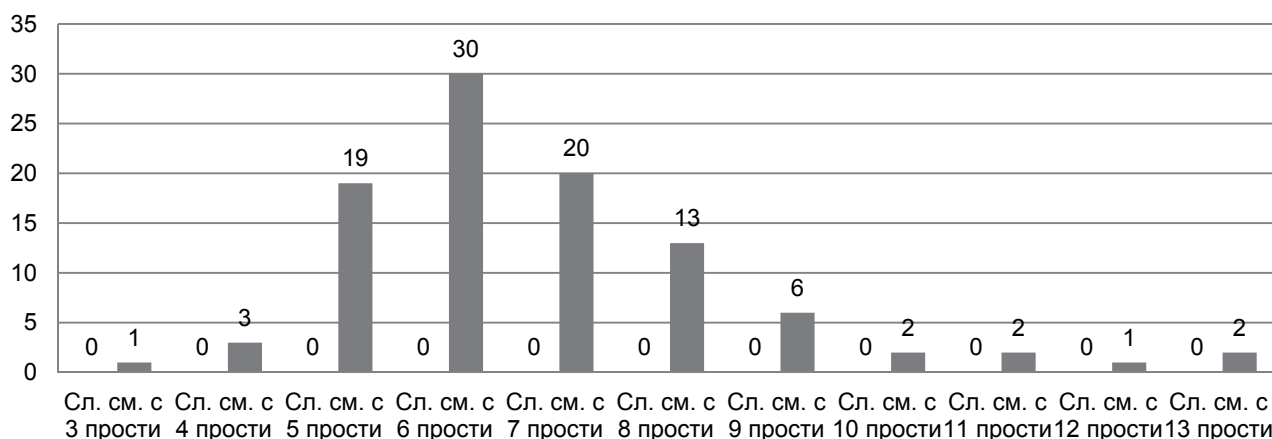
Обхват
(Брой на простите изречения в сложното смесено)

Фигура 4. Брой на простите изречения в сложните смесени изречения от романа „Антихрист“ на Емилиян Станев

За да докажем ефекта на структурографския подход при изследването на сложните смесени изречения, направихме анализ на още едно класическо българско произведение, написано от Йордан Йовков – „Чифликът край границата“. Този път извадката ни се състоеше от 100 сложни смесени изречения². Те съдържат 668 прости. Не беше изненада резултатът за обхвата на сложните смесени изречения, изразяващ се в максималните 13 прости изречения. Най-честотни са тези с по шест прости предикации.

Обхват
(Брой на простите изречения в сложното смесено)

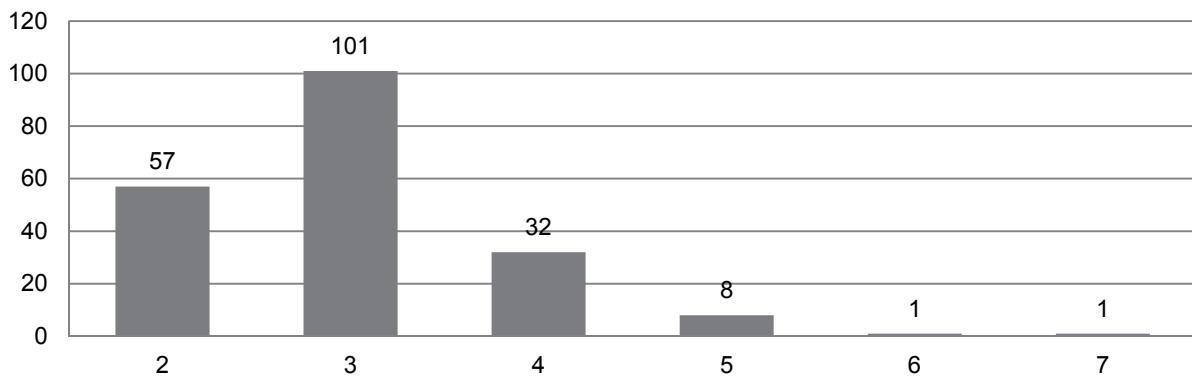

Фигура 5. Брой на простите изречения в сложните смесени изречения от романа „Чифликът край границата“ от Йордан Йовков

² Извадката е част от работата ми, свързана с моя дисертационен труд на тема „Структурографски модели на българското сложно изречение“.

Обхватът на простите изречения в извадката от Йордан Йовков е показан на Фиг. 5.

**Честотност на броя равнища в рамките
на сложните смесени изречения**

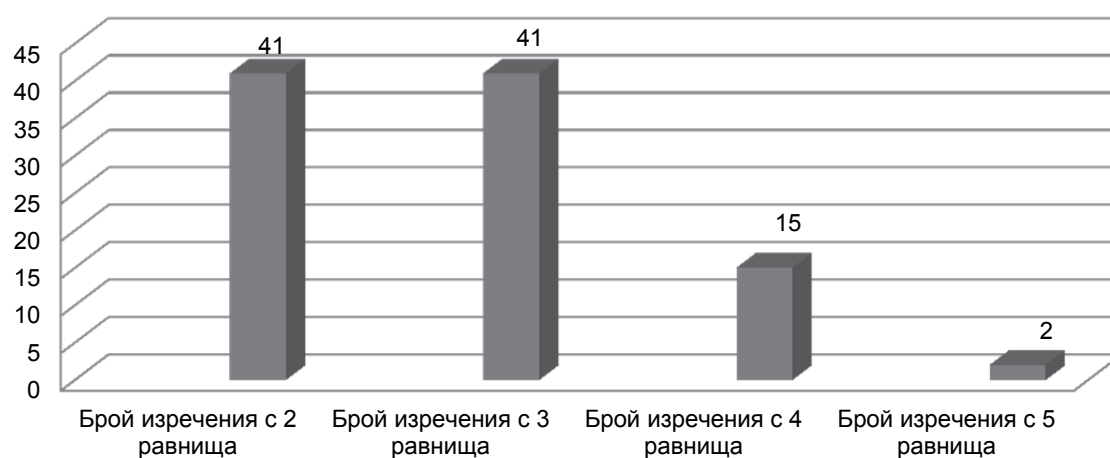
Фигура 6. Брой равнища в сложните смесени изречения от романа „Антихрист“ от Емилиан Станев

Дълбочината (с този термин означаваме броя хипотактични равнища³) в извадката от романа „Антихрист“ очаквано е многообразна. Срещаме от минималните три равнища до максималните седем равнища. Фиг. 6 илюстрира по-подробно получените резултати. Той ни дава основание да твърдим, че и в сложното смесено изречение ясно се проявяват *рекурсивните свойства на езика*. Не можем да не отчетем това безкрайно множество вграждания на фрази във фрази и на изречения във фрази, които се появяват в рамките на някои смесени изречения. Наблюдават се случаи, показващи „роенето“ на подчинени изречения.

В извадката от романа „Чифликът край границата“ най-голямата дълбочина е от пет равнища, а най-много са изреченията с по две и с по три съставлящи прости предикации. На Фиг. 7 са показани всички получени резултати.

³ Тук под равнища трябва да се има предвид вписването на подчинени изречения едно в друго, като всяко предходно се оказва главно за следходното. На първо равнище винаги стоят главните изречения, на второ – подчинено и/или две или повече съподчинени, на трето – подчинено, отнасящо се към кое да е от подчинените от равнище две и пр.

**Честотност на броя равнища в рамките
на сложните смесени изречения**

Фигура 7. Брой равнища в сложните смесени изречения от романа „Чифликът край границата“ от Йордан Йовков

Структурографските ни изследвания върху индивидуалния синтаксис на двама от най-бележитите български автори с доказано богат език ни дава възможност да направим изцяло нови съпоставки на синтактичните данни. Важно е да отбележим, че намерихме и прилики, и разлики в получените анализи. Максималният обхват от прости изречения в рамките на сложните смесени изречения и в двете произведения е над 10 – при Йордан Йовков е от 13, а при Емилиян Станев – от 12. Това доказва тезата, че и двамата автори си служат с богата фраза и разгърнат изказ.

Не така идентични са резултатите, що се отнася до изследванията ни за дълбочината на изреченските структури. При Йордан Йовков се открояват пет максимални равнища, а при Емилиян Станев – седем.

Заклучение

Като разглеждахме структурографските модели на сложните смесени изречения на няколко автори, вече можем да правим съпоставки в различни аспекти – за обхвата, за дълбочината, за видовете конфигурации между съставлящите изречения. Надяваме се, че с натрупването на достатъчно голям набор от изречения ще бъдем категорични в изводите си за езика на класически автори, а и не само, защото нас ни интересуват и педагогическите въпроси, свързани със синтаксиса, в условията на упадък на речта и масова неграмотност. Тя засяга и умението на чо-

века (не само ученик, но и журналист, политик, хората на публичната реч) да „строи в съзнанието си“ сложни изречения.

Самият факт, че досега в българския синтаксис не са разглеждани и описвани подробно структурографски модели на сложни смесени изречения, а и изобщо на сложни изречения, ни дава основание да вървим по този път, очертавайки нови научни задачи. Опитваме се чрез анализ на параметрите *обхват* и *дълбочина* да илюстрираме синтактичния репертоар на всеки автор. Започнахме с утвърдените съвременни класици Емилиян Станев и Йордан Йовков. Чрез извеждането на изцяло нови числови характеристики за обхвата и дълбочината на сложните смесени изречения търсим нови факти за езика. Сложното смесено изречение е низ от връзки и взаимоотношения, които най-точно илюстрират сложната мисъл на човешките индивиди. Р. Русинов дава едно много точно пояснение за неговото прилагане – а именно, че „Употребата му свидетелствува, както за гъвкава, подвижна, богато разклонена и нюансирана мисъл, така също и за овладяно езикова майсторство“ (Русинов/Русинов 1967: 211).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бъркалова/Barkalova 2009:** Бъркалова, П. Рекурсията – възможност за холистичен поглед към езика. // *Човекът и езикът универсум. Юбилеен сборник по случай 60-годишнината на доц. д-р Иван Чобанов*. Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“, 57 – 61. [Barkalova, P. *Rekursiyata – vazmozhnost za holistichen pogled kam ezika. // Chovekat i ezikat universum. Yubileen sbornik po sluchay 60-godishninata na dots. d-r Ivan Chobanov*. Plovdiv: PU „Paisiy Hilendarski“, 57 – 61.]
- Бъркалова/Barkalova 2011:** Бъркалова, П. *Българският синтаксис: познат и непознат*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011. [Barkalova, P. *Balgarskiyat sintaksis: poznat i nepoznat*. Plovdiv: UI „Paisii Hilendarski“, 2011.]
- Бъркалова, Нончева, Колева/Barkalova, Noncheva, Koleva 2017:** Бъркалова, П., В. Нончева, К. Колева. Граматическият формализъм и статистическият анализ в помощ на синтактичната теория и на синтактичната практика. // *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 15 – 16 май 2017 година). Част втора. София, ИБЕ, 2017, 86 – 98. [Barkalova, P., V. Noncheva, K. Koleva. *Gramaticheskiyat formalizam i statisticheskiyat analiz v pomosht na sintaktichnata teoria i na sintaktichnata praktika. // Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“* (Sofia, 15 – 16 may 2017 godina). Chast vtora. Sofia, IBE, 2017, 86 – 98.]

- Бъркалова/Barkalova 2018:** Бъркалова, П. Изреченската структурография – преоборудване на синтаксиса и пресечна точка с други науки. // *Български език*, № 65, 2018, Приложение, 45 – 61. [Barkalova, P. Izrechenskata strukturografia – preoborudvane na sintaksisa i presechna tochka s drugi nauki. // *Balgarski ezik*, № 65, 2018, Prilozhenie, 45 – 61.]
- Бъркалова/Barkalova 2019:** Бъркалова, П. *Български синтаксис. Конфигурационен анализ на изречението*. УИ „Паисий Хилендарски“, 2019. [Barkalova, P. *Balgarski sintaksis. Konfiguratsionen analiz na izrechenieto*. UI „Paisii Hilendarski“, 2019.]
- ГСБКЕ/GSBKE 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език*. Том. 3. Синтаксис. София: Издателство на БАН, 1983. [*Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik*. Том. 3. Sintaksis. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1983.]
- Дикова/Dikova 2011:** Дикова, Е. *Фразата в житията и похвалните слова на св. патриарх Евтимий Търновски*. София, 2011. [Dikova, E. *Frazata v zhitiyata i pohvalnite slova na sv. patriarh Evtimiy Tarnovski*. Sofia, 2011.]
- Дончева-Панайотова/Doncheva-Panayotova 1999:** Дончева-Панайотова, Н. Към теорията и практиката на стила „плетение словес“ в произведенията на писателите от Търновската книжовна школа. // *Търновска книжовна школа*, 2002, Т. 7, бр. 1, 19 – 33. [Doncheva-Panayotova, N. Kam teoriyata i praktkata na stila „pletienie sloves“ v proizvedeniyata na pisatelite ot Tarnovskata knizhovna shkola. // *Tarnovska knizhovna shkola*, 2002, Т. 7, бр. 1, 19 – 33.]
- Кръпова/Крарова 2012:** Кръпова, И. Ноам Чомски и неговите предизвикателства към лингвистиката – Предговор от съставителя. // *Студии за езика и философията на ума. Съставителство и превод И. Кръпова*. София: Лик, 2012, 21 – 57. [Krapova, I. Noam Chomski i negovite predizvikelstva kam lingvistikata – Predgovor ot sastavitelya. // *Studii za ezika i filosofiyata na uma. Sastavitelstvo i prevod I. Krapova*. Sofia: Lik, 2012, 21 – 57.]
- Русинов/Rusinov 1967:** Русинов, Р. За някои структурни особености на сложното смесено изречение в съвременния български език. // *Български език*, 1967, № 3, 203 – 211. [Rusinov, R. Za nyakoi strukturni osobenosti na slozhnoto smeseno izrechenie v savremennia balgarski ezik. // *Balgarski ezik*, 1967, № 3, 203 – 211.]
- Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1900:** Теодоров-Балан, А. *Български език: Методическа граматика за долните класове на средните училища*. Кн. 2. За II клас. Пловдив, 1900. [Teodorov-Balan, A. *Balgarski ezik: Metodicheska gramatika za dolnite klasove na srednite uchilishta*. Кн. 2. За II клас. Plovdiv, 1900.]

ИЗТОЧНИЦИ

ЙЙ/УУ: Йовков, Й. *Чифликът край границата*. София: Нике, 2020.
[Yovkov, Y. *Chiflikat kray granitsata*. Sofia: Nike, 2020.]

ЕС/ES: Станев, Ем. Антихрист. // *Събрани съчинения в седем тома*. София: Български писател, 1982, 175 – 330. [Stanev, Em. *Antihrist*. // *Sabrani sachinenia v sedem toma*. Sofia: Balgarski pisatel, 1982, 175 – 330.]